

Andrzej Borkowski
(INiBI UPH, CBN IKRiBL)

O koniu „politycznie”. **Jan Żabczyc: *Politica dworskie*. Wybór**

Koń jest szczególnym bohaterem kultury staropolskiej, gdyż, jak bodaj żadne inne zwierzę, wrósł nie tylko w jej tkankę społeczno-gospodarczą, ale i językową, przenikając też w świat literatury i sztuki. Koń to nie tylko bohater dawnych „poradników”¹ na temat hodowli i przysposobienia tych zwierząt do różnych zadań gospodarczych, a także militarnych, ale też wdzięczny bohater wierszy głęboko osobistych, czego przykładem elegijny utwór Jana Chryzostoma Paska poświęcony ukochanemu dereszowi².

Politica dworskie (pierwodruk, Kraków 1616) Jana Żabczycy to utwór kilkakrotnie wznawiany w XVII w.³, był nawet tłumaczony na język rosyjski⁴. Czym są *Politica dworskie*? To kontynuacja pewnej linii pisarstwa Żabczycy, który chętnie zajmował się twórczością moralistyczną (*Praktyka dworskie*, *Etyka dworskie* [1615])⁵. Całość stanowi „[...] kolekcję 162 zdań moralnych i uwag obyczajowych”⁶. Popularność dzieła owocowała także tym, że jego fragmenty były odpisywane, o czym wspomina się w *Bibliografii polskiej*⁷. Korzystał zatem z dzieła Żabczycy autor osobliwego poradnika *Gospodarstwo jezdecie, strzelcze i myśliwcze do druku podane 1690 r.*, zafrapowany

¹ Por. m.in.: Krzysztof Dorohostajski: *Hippica, to jest o koniach xięgi* (Kraków 1602); Krzysztofa Pieniążka *Hippika abo sposób poznania, chowania i stowienia koni Przez Chrzysztofa Pieniążka pisana* (1607) oraz *Gospodarstwo jezdecie, strzelcze i myśliwcze do druku podane 1690 r.* Szerzej o koniu w tych tekstach piszę w artykule *Koń w staropolskich poradnikach (przestrzenie dyskursu)* [Siedlce, w druku].

² Jan Chryzostom Pasek: *Pamiętniki*. Oprac. Roman Pollak. Wyd. 12. Warszawa 1987, s. 5. Więcej na ten temat pisałem w rozprawie: *Koń w „Pamiętnikach” Jana Chryzostoma Paska* [Siedlce, w druku].

³ Por. np. *Polityka dworska przez Jana Żabczycy do druku podana* (b. r. w.). Egz. BN, Sd. 713. 2480.

⁴ Por. hasło *Żabczyc Jan Z.* W: *Nowy Korbut*. Warszawa 1965, t. 3, s. 454.

⁵ Por. Mieczysław Piszczkowski: *Pisma Jana Żabczycy*. Lwów 1937, s. 30, 42, 53.

⁶ Tamże, s. 52-53.

⁷ Karol Estreicher: *Bibliografia polska*, hasło: *Żabczyc Jan Z.*, t. 34, s. 15. <http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/index/55530,0014.html>

zwłaszcza uwagami o koniu⁸. Mieczysław Piszczkowski, uważny czytelnik twórczości Jana Żabczyca, podkreślał: „Jak w *Etykach*, tak i w *Politikach* korzystał Żabczyk z przysłów, zadomowionych od dawna w społeczeństwie polskim”⁹. Badacz zwrócił zwłaszcza uwagę na zbieżności między „przypowieściami” Salomona Rysińskiego a *Politikami*, wskazując na to, iż ten pierwszy czerpał z pism autora *Posła moskiewskiego*¹⁰. Widać tu zatem pewną wagę tekstu Żabczyca, który wielorako oddziaływał na kulturę staropolską.

Przedstawiany wybór ma na celu przypomnienie tej staropolskiej fascynacji koniem, pokazującej to zwierzę w szerszej perspektywie kulturowej. A jest to horyzont rozległy, odsłaniający wielorakość problemów społecznych i politycznych, z jakimi borykano się w XVII w. Ich unaocznieniem jest to szlachetne zwierzę, wskazujące na świat wartości, pragnienie ładu i dobra¹¹.

⁸ Piszczkowski, dz. cyt., s. 58.

⁹ Tamże, s. 56.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Podstawą dla obecnego wyboru jest trzecie wydanie dziełka *Politica dworskie przez Jana Żabczyca napisana i wydana w Krakowie Roku Pańskiego 1631*. Egz. BN, Baw. 68, mf nr 631. Przy opracowaniu tekstu brano pod uwagę *Zasady wydania tekstów staropolskich. Projekt* (Wrocław 1955, s. 92-110).

Politica dworskie
przez Jana Żabczyca napisana i wydana
w Krakowie Roku Pańskiego 1631

*Do czytelnika*¹²

Jeśli pióro w czym zbłądziło,
Przeciw wierszowi zgrzeszyło,
Ty się co czytasz nie gniewaj,
Ani się ze mnie naśmiewaj.
Bo w wierszu też trudno było
Nie potknąć się, wszak to miło
Czasem bywa w krotchwili,
Choć kto w tańcu taktu zmyli,
Ani to obraży rodzi,
Że się ten zmacza, kto brodzi.
Staw setnemu komu to wadzi,
Że kto lichem na szaniec sady,
Że mnie jako z gęsi woda,
Zły li mój rym, moja szkoda.

Politica dworskie

[...]

Koń z urodą powolny,
Sługa z dzielnością pilny,
Żona z ochędóstwem wierna,

Muszą u mądrych w łasce być

Jako walka bez pieniędzy,
Powaga bez szaty,
Tak koń bez siły,

Nie mogą się dobrze udać

Przejażdżka w miarę,
Droga prędką,
Pan odprawny,

Są to mądrego człowieka rzeczy

¹² Edycja *Polityka dworska* przez Jana Żabczyca do druku podana (b. r. w.),
nie zawiera części *Do czytelnika*.

Jazda bez siodła,
Pole bez obłowu,
Gość niedyskret,

Prędko naprzykrzy się

Żołnierz na koniu dobrym,
Ubogi cnotą,
Młodzieniec ozdobą,

Sławy i chleba nabywają

Do konia łotra masztalerza,
Psa do spiżarni,
Do ucha łgarza,

Bez szkody nie zapuści żaden

Jeździec na koniu,
Cieśla na domie,
Rybak w czolni,

Mają krzepko stać

Koń niewyprawny jeźdźca,
Pachołek głupi Pana,
Dwór odrany gospodarza,

Nie mogą zalecić nigdy

Konia chromego,
Psa leniwego,
Chłopa pijanego,

Jednakie pożytki zawsze

Konia z niepewnością odejść,
Pieniędzy łąda jako wierzać,
Folwark prośbą wspomagać,

Słaba nadzieja

Konia chudego,
Pacholika pijanego,
Niewiastę pijaną,

Zalecić ludziom trudno

Koń w dzielności,
Pacholę przy trunku,

Jakim się raz pokażą, takimi je
długo rozumieć może

Chart u zająca,

Koń w gębie zraniony,
Człowiek w majętności ukrzywdzo-
ny,
Niedźwiedź w lesie rozdrażniony,

Bez folgi wiele wazą się

Koń pod pana usterk mający,

Chłop pyszno mówiący,
Pęcherz grochem brzęczący,

Konia w grozie nie chować,
Sąsiada o co prosić,

Z poddanym żartować,

Z koniem nie igrać,
Niewieście nie ulegać,
Pieniądze sam chować,

Końskim nogom,
Szeptanej powieści,
Kupieckim zalotom,

Koń bystry,
Białogłowa strojna,

Ptaka lotnego,

Konia nie bić,
Żony nie drażnić,
Słudze nie łajać,

Koń drobno stąpający,
Chłop prędko jeżdżący,
Białogłowa głośno mówiący,

Konia gniewliwego,
Żony niewstydlivej,
Chłopa łzywego,

Koń ma być cały, pewnych nóg,
wolnej gęby.
Żona trzeźwa, ochędźna, wstydliva.
Sługa prawdziwy, niepyszny, niewielomowny.

Koń do białej głowy podobien w
ochędźstwie i w kształcie.
Konia zastalego na piasku zapocić,

Jednakiej powagi godni są

Kto nie chce być w powadze
u nich

Chceszli we wczasie żyć

Trzeba opatrzenie wierzyć

Nie mogą lada jako obrócić się
czasem

Jeśli z nich statek chcesz mieć

Nieleniwi bywają radzi

Bodaj nikt dobry nie ćwiczył tego

chceszli nieodmienną powolność
zastać.
A towarzysza w pierzu zagrzeć do
zapocenia, chceszli większą
wdzięczność poznać, bo *alias* i koń
zrzuca, i żona złaje.
Pachołka na koniu, a pannę w tańcu
obierać masz.

Konia od nieśmiałego jeźdźca,
Wdowy po nieśmiałym mężu,

Szkoda dostawać

Koń ma być na nogi pewny, w do-
siadaniu cierpliwy, w postąpieniu
czerstwy, w potkaniu czuły, w na-
tarcu śmiały, w zawodzie rączy, w
zatrzymaniu powolny.

Koń urodziwy, rączy, wolny. Książdz
uczony, nabożny, przykładny. Król
mądry, sprawiedliwy, miłosierny.
Hetman śmiały, dzielny, hojny.
Godne to są powagi na świecie rze-
czy.

Do konia którego pożyczają,
Do pana którym słudzy rządzą,
Do wioski we złym sąsiedztwie,

Nie masz się do czego cisnąć

Koń dobry,
Broń pewna,
Żona gładka,

Rozkosz doczesna

Koń wymorzony w drogę,
Chart ochramiony w pole,
Czczy mieszek do targu

Wszyscy niewiele sprawią

Walachy lecie owsem chować,
U kupców czego borgować,
Liczby z rozkazania nie słuchać,

Te z szkodą są rzeczy

Koń bosy na lód,
Bot dziurawy na błoto,

Niebezpieczni są

Tępa siekiera na drwa,

Koń na nogi,
Kowal na ręce,
Białogłowa na oczy,

Chorują naczęściej

[...]
Przejażdżka,
Myślistwo,
Gospodarstwo,

Potrzebują ranego wstania

[...]
Uzda konia,
Język człowieka,
Smak potrawę,

Pokazać ma

Uzda słaba,
Czołn dziurawy,
Rożen drzewiany,

Rzadko dosłużą dobrze

[...]
Ręka u jeźdźca wyprawna,
U panny cudna,
U żołnierza prędką,

Zawždy ma być

[...]
Pachołek każdy doma koniem,
U dworu szatą,
W gospodzie groszem,

Napewniej pokaże się

[...]
Po koniu w dzielności jeździec,
Po żonie w porządku gospodarz,

Bywa chwalony

[...]
Pachołka na koniu,
Pannę w tańcu,

Obierać masz

[...]
Mąż w kościele jako nabożny
ksiądz,
W radzie jako mądry senator,
Na koniu jako porządny żołnierz,

Powinien być

U stołu jako ochotny gospodarz,
Na pokoju jako trzeźwa Panna,

[...]

Wóz nierządny,
Woźnica opity,
Jazda z wieczora,

Radzi przyczyniają drogi

[...]

Bić cyrulika przed goleniem,
Woźnice w drodze,
Kucharza przed obiadem,

Niebezpieczna

Alias – inaczej, czyli
Nierządny – niesprawny
Niewyprawny – nieuformowany, niewyprawiony
Ochędóstwo – czystość, porządek
Ochramić – okaleczyć
Odejść – opuścić, odstąpić
Odprawny – przestrzegający prawa
Odrany – obdarty, zaniedbany
Politica (polityka) – grzeczność, maniery
Powolny – posłuszny
Usterk – utykanie, potknięcie
Wymorzony – wychudły